

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2016

Obhajoba slobody vo svetle učenia F. A. Hayeka

Samuel Cséfalvay

21.11.2016

Úvod

Hayek posolstvo svojho pôsobenia výstižne zhrnul v citáte „ *musíme sa zbaviť ilúzie, že môžeme zámerne vytvoriť budúcnosť ľudstva*“ ... *To je konečný záver štyridsiatic rokov, ktoré som venoval štúdiu týchto problémov...*¹

Napriek tomu, že pred aj po druhej svetovej vojne boli v politických aj akademických kruhoch atraktívne názory hovoriace v prospech ekonomického plánovania a prerozdeľovania príjmov, sa Hayek nielenže nikdy nestotožnil s danou koncepciou fungovania spoločnosti, ale aj sa s ňou vo všetkých svojich prácach argumentačne vyrovnával. Najväčšiu moc prisudzoval myšlienkam, ktoré z dlhodobého hľadiska najviac formujú spoločnosť. Práve slobodu ako protipól plánovanej riadenej spoločnosti, vidí ako záruku pokroku, keďže vytvára priestor pre vznik niečoho nového, nepredpovedateľného a nepredvídateľného.² Veď spoločnosť ako dynamický a neustále rozvíjajúci sa komplex vzťahov, ktorý sa môže zdravo vyvíjať len ak sa odprostíme od predstáv ako ma vyzeráť v jej ideálnej podobe a zamerať sa na princípy, na ktorých bude umožnený je rast do podôb, na ktoré je naše poznanie v danej chvíli prikrátke. Z nedokonalého stavu mysle nemôže vzniknúť predstava o dokonalom. Dnešná úroveň slobodnej spoločnosti stojí čiastočne aj na Hayekových princípoch liberálnej spoločnosti. Kľúčovými hodnotami pre jej vytváranie sú podľa neho priateľnosť, zmysel pre humor, osobná skromnosť a rešpektovanie dobrých úmyslov iných ľudí.³ Zovšeobecnene možno povedať, že Hayek hájil slobodu skrz prizmu ekonomickú, sociologickú a koniec koncov aj antropológickú.

Hayekovo chápanie spoločnosti

Štruktúry sociálneho života, teda fungovanie spoločnosti Hayek nechápe ako niečo čo bolo ľuďmi „vynájdené“ či „plánované“ a v dôsledku toho aj môcť byť „pretvorené“. Naopak, tvrdí, že nič nemôže byť ďalej od pravdy. Fungovanie spoločnosti aj s jej štruktúrami je podľa neho vo veľkej miere produktom civilizácie, keďže štruktúra nášho myslenia a spoločnosti sa vyvíjala súčasne. Ako príklad neplánovaných, nepriamo vyvíjajúcich sa systémov v ktorých možno vidieť určitú paralelu, uvádza Hayek vývoj ľudského jazyka, ktorý napriek svojej zložitosti jednoducho vznikol, a vďaka svojej užitočnosti sa aj zachoval. *„Zložitost spoločnosti, ako komplexu väzieb, ktorá nemôže byť v úplnosti jednotlivcom plne pochopená spočíva v rozdiely medzi pravidelnosťami v správaní jednotlivca a pravidelnosťami vo fungovaní spoločnosti ako celku. „ skôr než sa pomocou našej inteligencie môžeme pokúsiť zmeniť spoločnosť, musíme pochopiť jej fungovanie, musíme si uvedomiť, že dokonca aj keď sme presvedčení, že jej rozumieme, môžeme sa mylíť. Musíme sa naučiť chápať, že ľudská civilizácia ma svoj vlastný život, že všetky snahy o zlepšenie určitého stavu musia pôsobiť v rámci fungujúceho celku, ktorý nemôžeme úplne kontrolovať, a že fungovanie týchto síl môžeme uľahčiť a pomôcť im len vtedy, keď im chápeme.“*⁴

Poznanie Hayek interpretuje v širšom zmysle než len reštriktívne ponímanie poznania ako faktov. Fakty, teda „čo“ hrá takú istú rolu ako „ako“ veci robiť. Odkazy „ako“, odovzdávané z generácie na generáciu vo forme určitého návodu či zlepšenia nazýva „**Poznatkový obsah pravidiel**“. Sociálne inštitúcie, tradície, zvyky a hodnoty sú nástroje

¹ The political order of a free people, s. 152.

² F. A. Hayek; The Constitution of Liberty, s. 31

³ Eamon Buttler, HAYEK a jeho prínos k politickému a ekonomickému mysleniu dneška; Inštitút liberálnych štúdií; Bratislava, 1996.

⁴ The Constitution of Liberty, štvrtá kapitola, ss. 69-70.

obsahujúce tento poznatkový obsah, podľa ktorých jednotlivci konajú bez toho, aby ho kedy vedome pochopili.

Teória kultúrnej evolúcie – vývoj smerom k slobode

Hayekova teória kultúrnej evolúcie dáva odpoveď na otázku, ako sa z tlúp lovcov a zberačov postupne skrz tisíce rokov kultúrnej evolúcie vyvinula moderná globalizovaná spoločnosť. Prvou fázou kultúrnej evolúcie je biologická evolúcia.

V čase keď človek žil v nomádskych spoločenstvách, ktoré sa podobali tlupám primátov s približným počtom 30. členov, bojovali tieto tlupy popri nehostinných podmienkach aj voči sebe navzájom. Presadenie sa vynaliezavejších skupín s lepšími vlastnosťami (skupinový výber), viedlo postupným zošľachtovaním genofondu k rastu mozgu. Väčší mozog zvládal problémy efektívnejšie, čo im dávalo navrch pred zaostalejšími skupinami. Polygamia a drsné podmienky skupinového výberu viedli až k evolúcií moderného človeka. Vyhladky na prežitie ľudstva sa radikálne zvýšili, keď začalo zhruba pred 100 tisíc rokmi používať jazyk ako prostriedok odovzdávania informácií, pravidiel, kritérií. Reč mimo to prinášala aj možnosť vyjadrovať sa v abstrakciách. Nové generácie teda mohli stavať a rozvíjať skúsenosti tých predošlých, práve na základe odkazov predávaných verbálne, vďaka jazyku. Bol to medzník, ktorý vniesol kontrast medzi biologickú evolúciu (rátajúc na milióny rokov) a kultúrnu (rátajúc na tisíce).

Kvazi vrodene inštinkty, z ktorých môžu prameniť rovnostárske vízie fungovania spoločnosti, si podľa Hayeka nesieme ako informáciu zdedenú po našich predkoch žijúcich v tlupách. V týchto malých skupinách navzájom poznajúcich sa ľudí, bol skupinový konsenzus a podradenie sa skupine dokonalý a aj jediný spôsob prežitia. Individualizmus a vzbura proti väčšine znamenali vylúčenie zo skupiny, teda smrť. Je však nezmyselné porovnávať skupinové (tlupové) a celospoločenské záujmy dnešnej spoločnosti.

Slovami Alexisa de Tocqueville "V ľudskom srdci nájdeme aj skazený rovnostársky pud, ktorý spôsobuje, že horší sa neustále snažia k sebe stiahnuť lepších a že ľudia dávajú rovnosti v nevoľníctve prednosť, pred nerovnosťou v slobode."

Revolúciu v spoločenskom vývoji priniesol vznik súkromného vlastníctva. Spája sa s usadeným poľnohospodárskym spôsobom života, domestikáciou zvierat a deľbou práce. Narastá počet obyvateľov a spoločnosť sa vyvíja až do dnešnej formy. Nárastom skupiny nad štandardný počet do 50. členov sa postupne znemožňuje úzky vzťah vzájomnosti každého člena, vzniká priestor pre názorovú rozdielnosť a ciele jednotlivcov sa nie vždy nutne zhodujú so skupinovým cieľom. Takáto rozrastená, štruktúrna spoločnosť začína byť anonymná. Túto zmenu fungovania človeka nazývame revolúciou Neolitickou, míľnikom v Hayekovej spoločenskej teórii.

Po Biologickej evolúcií, ktorá takpovediac selektovala ľudí, prichádza kultúrna evolúcia selektujúca pravidlá. Pravidlá ktoré prinášajú pre spoločnosť vyšší úžitok, než naň vynaložené náklady. Výsledkom evolúcie pravidiel (kultúrnej evolúcie) je podľa Hayeka tzv. **Spontánny poriadok**, spontánny v zmysle, že nebol nikým konštruovaný. Ide o nezamýšľaný dôsledok úmyselného konania a interakcií jednotlivcov. Zvykol ho nazývať aj trhovým poriadkom, keďže len zavedenie výmeny a obchodu zaručuje spoluprácu jednotlivcov bez potreby stanovovania si spoločných cieľov. Spontánne vznikajúci poriadok najvýstižnejšie vystihuje jeho pojem Katallaxia, z gréckeho slova katallain, ktoré znamená niečo vymieňať alebo prijať niekoho medzi seba, teda z cudzinca, nepriateľa urobiť priateľa.⁵ Trhová ekonomika je samozrejme štruktúrovaná a ma svoju pravidelnosť, ale tento rámec činností nesleduje konkrétny cieľ ani účel, pretože je produktom mnohých ľudí, usilujúcich sa o dosiahnutie vlastných záujmov a zámerov. Cieľom samotného trhového systému je slúžiť

⁵ Krivosik: Hayekova teória evolúcie: <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?266>

veľmi rôznorodým potrebám a cieľom všetkých účastníkov výmenných procesov.

Je to práve rôznorodosť záujmov ktorá znemožňuje efektivitu centrálne plánovanej ekonomiky ktorá nepostačuje na pokrytie záujmov všetkých účastníkov. Slovan Hayeka „*Predpokladať, že všetko poznanie možno dostať do mysle jednotlivca .. znamená prehladať všetko, čo je dôležité a významné v reálnom svete.*“⁶ Socializmus, doktrína ekonomického plánovania je bohužiaľ stále z časti aktuálna, pretože sa ľudia, napriek časom preukázanému opaku, stále domnievajú, že ekonomické plánovanie možno realizovať v rámci demokratických inštitúcií. Rozpor medzi centrálnou plánovanou ekonomikou a trhovou ekonomikou však nespočíva v spore o tom, „*či sa má plánovať alebo nie, ale o tom, či sa má plánovať centrálne, jedným ústredným orgánom, pre celý ekonomický systém, alebo či sa má táto činnosť rozdeliť medzi veľký počet jednotlivcov.*“⁷

Utópiu centrálne plánovanej ekonomiky stručným citátom vyjadril F. Holderlin takto : „*Zo štátu robilo peklo na zemi to, že sa človek pokúšal urobiť z neho nebo.*“

Úloha vlády v spoločnosti

Ekonomiu Hayek prirovnáva k hre, hre ktorej pravidlá vznikli s vývojom spoločnosti, teda dlhodobým vývojom najefektívnejších myšlienok pričom spravodlivosť treba hľadať v jednotných pravidlách pre účastníkov hry.⁸ Keď že sociálny a trhový systém rozkvitol v zložitosť, ktorú nemožno komplexne pochopiť, riadenie spoločnosti vládou prekračuje možnosti a schopnosti jednotlivcov.⁹ Štát ma teda za úlohu vytvárať optimálne podmienky v rámci už „zdedených myšlienok“ pre rozvoj systému spoločenských vzťahov. Priaznivý vývoj môže pozitívne stimulovať zabezpečením dodržiavania pravidiel hry. Hayek dochádza k záveru, že „*Úlohou štátu je vytvoriť celkový rámec, v ktorom môžu jednotlivci a skupiny úspešne sledovať svoje ciele a v niektorých prípadoch použiť donucovaciu právomoc k zabezpečeniu dostatočných príjmov na poskytnutie tých služieb,*“¹⁰ ktoré z rôznych príčin trh nie je schopný ponúknuť.“

Financovanie netrhopých služieb zabezpečuje štát výberom daní, ktorých výšku a spôsob použitia by si mali podľa Hayeka určiť občania sami. Interpretácia verejného sektoru ako financovanie verejných služieb z peňazí občana, bez ohľadu na to, či ich skutočne využíva alebo nie, je podľa neho chybná. Správnejšie sa mu javí súhlas občana s výškou príspevku do štátnej (verejnej) pokladnice, z ktorej získava potrebné služby, líšiac sa od potrieb iného občana.

Dane by podľa Hayeka v niakom prípade nemali byť nástrojom takzvanej sociálnej spravodlivosti, teda prerozdelenia príjmov vyšším daňovým zaťažením ekonomicky prosperujúcejšej menšiny.¹¹ Tvrdí, že istá progresívnosť v zdaňovaní nevyhnutná byť môže. Ide o prípad vykompenzovania vyššieho daňového zaťaženia, ktoré pre menšiny predstavujú dane nepriame. Pokiaľ by však bol tento zdaňovací mechanizmus používaný na prerozdelenie príjmov v zmysle „vyššie dane pre tých, ktorí majú vyššiu schopnosť platiť,“ išlo by o neprimeraný druh analýzy v rámci zdaňovania príjmov. Čo do saturácie štátneho rozpočtu, má progresívny daňový systém len zanedbateľný význam. Išlo by viac o uspokojenie závidi niektorých chudobnejších občanov a zvyšovanie si politických

⁶ Hayek, Individualism and Economic Order, s.91. in Eamon Butler, Hayek a jeho prínos k ekonomickému mysleniu dneška, s. 83

⁷ Tamtiež, s.79. in Eamon Butler, Hayek a jeho prínos k ekonomickému mysleniu dneška, s. 85

⁸ V kontexte trhovej ekonomie účastníkov výmeny tovarov a služieb.

⁹ Krivošík: Socialna spravodlivosť podľa Hayeka: <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?148>

¹⁰ Napríklad zabezpečenie bezpečnosti ozbrojenými bezpečnostnými zbraňami, políciou, zdravotníctvom, cestných komunikácií, občianskeho vybavenia ect. Jedným spojením netrhopé služby

¹¹ Progresívna daň z príjmu

preferencií u tejto skupiny obyvateľov. (čo zrkadlí súčasnú paradigmu progresívneho zdaňovania)

Veľký význam zohráva ale v prípadoch, kde majú byť vyskúšané nové výrobné procesy a drahé nové výrobky. Kumulácia kapitálu umožňuje taktiež investovanie do výroby, ktorá vedie jak k tvorbe bohatstva, tak k zamestnanosti v budúcnosti. V istej miere je slobodné zhromažďovanie kapitálu aj prevenciou existencie škodlivého monopolu.¹²

Otázka či možno rekonštruovať sociálny systém a podľa neho riadiť spoločnosť súvisí s otázkou, pokiaľ siahajú hranice poznania spoločenských vied.

Aby sme za skutočnú vedu mohli považovať aj spoločenské vedy, je nevyhnutné, aby sa riadili všeobecne akceptovanými pravidlami vedeckej metódy. Teda teórie vedou vytvárané umožňujú predvídať budúce udalosti a v prípade preukázania ich nesprávnosti dochádza k odmietnutiu spochybnených teórií. Tradičná rakúska škola zastávala názor, že sociálne javy predvídať nemožno, preto snahu o vedeckosť ekonómie či ostatných spoločenských vied videla ako falošnú. Hayek sa od tohto názoru odklonil. Konštatoval, že aj keď sociálne a ekonomické javy predvídať nemožno, možno bez pochyb konštatovať všeobecné charakteristiky ekonomických udalostí. Teda o vedy jednoznačne ide, aj keď priestor pre teoretické konštrukcie je obmedzený. Táto obmedzenosť vedeckého poznania spoločenského systému, determinovaná zložitou vzťahov medzi jednotlivcami, ktorý sú sami o sebe zložitý, nám dáva jasnú odpoveď, že teoretická rekonštrukcia spoločnosti je nemožná. T. j. centrálné plánovanie nemôže byť pre nepredvídateľnosť spoločenských interakcií a motívov jednotlivcov (závislých od času, okolností a ponúkaných príležitostí) efektívne.

Prečo sa teda aj dnes stále viac či menej, priamo aj nepriamo usilujeme riadiť spoločnosť intelektuálnym úsilím? Nebol socializmus jasným príkladom zlyhania plánovania spoločnosti?

Podľa Hayeka je presvedčenie, že vývoj nášho poznania spoločnosti je dostatočný pre jej teoretickú a následne v praxi aplikovateľnú konštrukciu, nebezpečne rozšírené najmä medzi intelektuálmi. Koniec koncov práve intelektuáli sú v plánovanej spoločnosti manipulátormi. Intelektuáli často nie sú, podľa jeho názoru, originálni myslitelia a novátori, ale obchodníci s použitými myšlienkami. Uplatňujú totiž staré myšlienky v nových oblastiach, čím sa dopúšťajú vytvárania nových omylov. Je teda konzervativizmus únikovou cestou pred sklzom k utopickej predstave o schopnosti človeka plánovať spoločnosť? Hayek je v tomto smere skeptický aj voči konzervativizmu. Nevidí ho ako protipól voči socialistickému plánovaniu.

Vyjadril sa k nemu takto „ *Konzervativizmus, hoci je nevyhnutným prvkom každej stabilnej spoločnosti, nie je sociálnym programom, svojimi paternalistickými, nacionalistickými, moc oslavujúcimi tendenciami je často bližšie socializmu než skutočný liberalizmus, a s jeho tradicionalistickými, antiintelektuálnymi a často mystickými sklonmi nebude nikdy, s výnimkou krátkych období dezilúzie, príťažlivý pre mládež a pre všetkých, ktorí sú presvedčení, že sú potrebné nejaké zmeny, ak sa má tento svet stať lepším miestom pre život.*“¹³

K čomu sa má teda utiekať liberálny sociálny mysliteľ? Aké ideály vie ponúknuť spoločnosti?

Musí byť natoľko uvedomelý, aby prijal hranice svojho vlastného vedomia, teda nemožnosť intelektuálne obsiahnuť systém fungovania spoločnosti. Jeho úlohou je objavovať a vytvárať podmienky v ktorých dynamické spoločenské sily utvoria systém pre blaho všetkých. V odkaze Hayeka a mnohých ďalších ekonómov, je našou úlohou vytvoriť liberálny

¹² Podnik, ktorý získané monopolné postavenie využíva na udržanie tejto pozície, pričom sa kvalita prislúchajúca tomuto postaveniu vytráca.

¹³ Hayek, *The Road to Serfdom*, s. xi in Eamon Butler, Hayek a jeho prínos k ekonomickému mysleniu dneška,

program, víziu, či myšlienkový koncept, ktorý sa nebude obmedzovať len na to, čo sa javí ako politicky možné.

Záver

Hayek, Slovensko, Európa a svet

Zdá sa, že človek je svojím vývojom odkázaný na slobodu, ako jediného spôsobu napredovania, naproti rozvratu spoločnosti. Dosiahli sme bod, od ktorého sa môžeme buď posunúť ďalej, alebo ísť naspäť. Následky úpadku, návratu k štátnemu protekcionizmu, fašizovaniu hradu a konzervovaniu dosiahnutých úspechov, sa zdajú byť pri dnešnej úrovni technológií, už pri laických predikciách fatálne. Neustála selekcia myšlienok, činí z našej spoločnosti stále rozmanitejšia a zložitejšia systém interakcií medzi konaním jednotlivcov (ktorých konanie je na základe rastúcich možností menej predpovedateľné) ako príčinou zmien v spoločnosti, a pretváraním spoločnosti ako následkom vzájomných vzťahov týchto konaní, pričom určiť príčinnú súvislosť medzi týmito javmi je v plnosti nemožné. Ani spätne ani do budúcnosti.

Spolupráca štátov smerujúca k podpore férovej trhovej výmeny, podnecujúcej jak k trvalo udržateľnému rozvoju životného prostredia, tak k napĺňaniu ľudských práv; medzinárodná integrácia konštituovaná na ideí slobody, idúcej ruka v ruke so zodpovednosťou voči partnerom výmeny i medzinárodnému spoločenstvu; bude musieť byť postupne cieľom jednotlivých národných vlád, pri úprave pravidiel vnútroštátnej politiky i medzivládneho dialógu krajín jednotlivých spoločenstiev.

Dôležitým dôsledkom spoločenského vývoja je aj fakt, že požiadavky vysoko sofistikovanej spoločnosti, nepriamo generujú aj sociálnu skupinu, ktorá sa nebude do tohto systému vedieť zapojiť. Na druhej strane, rozvinuté spoločnosti vyprodukovujú nadpomerný počet zdrojov, z ktorých je možné túto skupinu sociálne zabezpečiť. Spoločenské znevažovanie tejto skupiny by však mohlo viesť k jej nestotožňovaniu sa s vládnym establishmentom či strate loyality k vládnej kultúre, a možnej populistickej rétorike nových politických strán s cieľom získať podiel na moci od tejto vylúčenej skupiny obyvateľov. Efektívny sociálny systém a uvedomením si zvyškom spoločnosti, že konštituovaním tejto skupiny za „chátru“, dávajú populistom do rúk možnosť dostať sa na riadiace posty, by bolo podľa mňa možným riešením tohto nepriameho úkazu vyspelých spoločností. Napríklad Holanďania riešili tento jav legislatívnym vymedzením skupiny obyvateľov vylúčených z pracovného procesu ako trvale invalidných.¹⁴ Teda nie za spodinu spoločnosti.

Ako som vyššie uviedol, k efektívnemu fungovaniu, teda rozvoju spoločnosti potrebujeme slobodu, k slobode zase zodpovednosť zrkadliacu sa dodržiavaním pravidiel hry, zabezpečujúcej rámec slobody jednotlivca pre blaho (a nie na úkor) ostatných. Jedným z kľúčových nástrojov k slobodnej spoločnosti je transparentnosť narábania s verejnými financiami a eliminácia priestoru pre korupciu, ktorým sú napríklad štátne podniky a tým zvyšovanie loyality obyvateľov k zriadeniu, v ktorom žijú.

Domnievam sa, že úlohou Slovenska je podieľať sa na Európskej integrácii a úlohou Európy zase spolupráca v šírení slobody trhu v súlade so zásadami trvalo udržateľného rozvoja environmentálneho prostredia a ľudských práv, s ostatnými štátmi a štátnymi zoskupeniami v ústrety globalizovanej, kosmopolitnej, eticky a technologicky vyspelej svetovej spoločnosti. Nádejam sa, že napriek všetkému, smerujeme k stále slobodnejšiemu svetu. Viera v moc myšlienok a nádej, že sa vytvorí kritická menšina postačujúca na

¹⁴ Ivo Možný, Kouzlo a léčka slova chudoba in .Týždeň

pretvorenie súčasného statusu quo riadenia spoločnosti, je znakom, že sloboda ešte neprehrala.

„Nádej je dobrá vec, a dobré veci nikdy nezomrú“¹⁵

Zoznam použitej literatúry

¹⁵ Andy Dufresne, Vykúpenie z väznice Shawshank;

Eamon Buttler, HAYEK a jeho prínos k politickému a ekonomickému mysleniu dneška; Inštitút liberálnych štúdií; Bratislava, 1996.

Krivosič: Hayekova teória evolúcie: <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?266>

Krivošík: Sociálna spravodlivosť podľa Hayeka: <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?148>

F. A. Hayek, *Cesta do nevoľníctva*, Nadácia F. A. Hayeka, Bratislava 20

Ivo Možný, Kouzlo a léčka slova chudoba